

*Деснова Ірина Сергіївна,
к.пед.н., в.о. доцента кафедри педагогіки та психології
Філія РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)
у м. Армянську*

Постановка проблеми. Одним із чинників соціалізації сучасної людини є освітнє середовище, за сприятливих умов якого відбувається реалізація задатків і здібностей зростаючої особистості, здійснюється задоволення пізнавальних потреб і прагнень до духовного розвитку. Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передавання культурних цінностей від покоління до покоління. Упродовж усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність культурного досвіду дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аспекти вивчення сім'ї відображено в дослідженні Т. Барінової, О. Данілової, А. Корецької, Т. Руденко, Н. Семенової, О. Спіррової та інших, особливості виховання дитини в умовах сім'ї розглянуто І. Гребенниковим, П. Лесгафтом, А. Макаренком, Й. Песталоцці, В. Сухомлинським, В. Федяєвою та ін. Етнопедагогічні основи батьківства розкрито в працях М. Стельмаховича, О. Ярошинської та інших науковців, своєрідність дитячо-батьківських відносин розглядали Н. Вальнер, Ю. Верхотурова, І. Дідук та ін. Проте не достатньо приділялось уваги особливостям виховання батьками дітей раннього віку в сучасній сім'ї.

Мета статті – схарактеризувати сім'ю як осередок первинного виховання дітей раннього віку; визначити особливості виховання дітей раннього віку в умовах сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засвоєння підростаючим поколінням певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправного члену суспільства, відбувається шляхом виховання. Як складне явище виховання є об'єктом вивчення різних наук (філософії, соціології психології, педагогіки тощо). У педагогіці дефініцію «виховання» вживають у широкому соціальному, у широкому педагогічному й вузькому педагогічному значеннях. Виховання у широкому соціальному значенні є процесом формування особистості під впливом навколишнього середовища, умов, обставин, суспільного ладу. Оскільки дійсність нерідко буває суперечливою та конфліктною, то особистість може не лише формуватися під впливом середовища, а й деформуватися під впливом антисоціальних явищ або, навпаки, загартовуватися у боротьбі з труднощами, виховувати в собі несприйнятливості до цих явищ. Виховання у широкому педагогічному значенні відображає формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, що ґрунтується на засадах педагогічної теорії, передовому педагогічному досвіді [4, с. 461]. Виховання у вузькому педагогічному значенні розглядається як цілеспрямована виховна діяльність педагога у досягненні конкретної мети в колективі вихованців. Таке виховання є спеціально організованим процесом, передбачає формування певних якостей особистості, процес управління його динамікою і відбувається шляхом взаємодії вихователя з вихованцем [4, с. 462]. Отже, як педагогічна категорія виховання є цілеспрямованою діяльністю, що покликана сформувати в особистості певну систему якостей, поглядів і переконань відповідно до виховних ідеалів суспільства.

Виховання завжди взаємопов'язане із розвитком соціуму: економічними, політичними та іншими суспільними відносинами. В умовах будь-якого суспільства виховання має чітко виражену мету, що полягає у формуванні світогляду через наукові, моральні, духовні переконання, цінності, відповідальне ставлення до праці, життєві орієнтації тощо. Воно ґрунтується, з одного боку, на етичному зразку (ідеалі), який втілює вимоги суспільства до людини, а з іншого боку, переслідує мету максимального розвитку індивідуальних особливостей кожного суб'єкта суспільства. В практичній діяльності людства виховання відображає історичну потребу суспільства у підготовці молодого покоління, здатного реалізовувати певні соціальні функції та ролі. Отже, виховання є спеціально організованим процесом з формування інтелекту, фізичних і духовних сил зростаючої особистості, виступає як результат взаємодії та взаємовпливу старших і молодших поколінь, під час якого передається, засвоюється й формується накопичений досвід. Саме в процесі виховання вихованець опановує досвідом людських взаємовідносин, основами культури, навчається манерам поведінки, коригує власне уявлення про світ, ставлення до людей і самого себе.

Серед сучасних українських учених особливості виховання дитини в умовах сім'ї розглядали І. Макаренко, Н. Семенова, М. Стельмахович, В. Ткачова та ін. [6; 8; 9; 11]. Так, В. Ткачова розглядає виховання як першочерговий обов'язок сім'ї [11, с. 13]. Н. Семенова наголошує, що виховання є провідним засобом впливу на дитину в сімейних умовах [8, с. 12]. Дослідження М. Стельмаховича доводять, що в українській етнопедагогіці більше всього приділялася увага вихованню дітей, особливо від народження до п'яти років [9, с. 24]. Виховний вплив сім'ї на дитину унікальний, всеохоплюючий, сталий за інтенсивністю й результативністю. Він здійснюється безперервно, одночасно охоплюючи всі сторони формування особистості, триває багато років, ґрунтується на стійкості контактів. Саме постійність, довготривалість та безпосередність виховних впливів батьків на дитину сприяє швидкому мимовільному засвоєнню підростаючим поколінням суспільних норм.

Процес виховання в сім'ї є більш природним, ніж у виховному закладі тому що у взаємовідносинах між суб'єктами відсутня регламентованість через участь дитини в спілкуванні з дорослими. Вихователями виступають найрідніші для дитини люди – батько, мати, члени родини. Генетична спорідненість всіх членів сім'ї сприяє виникненню між ними глибоких та емоційно насичених контактів, що ґрунтуються на прихильності, довірі, ніжності. І. Макаренко наголошує, що виховна діяльність батьків є особливим видом практичної діяльності, що надає нового змісту сімейному вихованню, формує цілеспрямовані дії й поведінку батьків та забезпечує процес взаємодії з власною дитиною та первинну соціалізацію з моменту народження [6, с. 11]. Отже, виховання дитини в умовах сім'ї вирізняється певними особливостями, а саме: емоційною насиченістю стосунків між батьками та дитиною, наявністю кровної близькості й теплоти; постійністю і тривалістю спілкування, співчуттю дитини у планах батька, матері та інших членів родини; індивідуальною спрямованістю педагогічних впливів на дитину; рухливим розпорядком дня; можливістю спілкування з родичами різних вікових груп; дітьми, рідними різних поколінь; стійкістю виховного впливу на дітей. Усі ці потреби життєво важливі для кожного малюка, тим паче для дитини раннього віку. Отже, перші роки життя здійснюють вирішальний вплив на розвиток дитини здійснює сімейне середовище, що її оточує, особливо безпосередні виховні дії з боку батьків. Оскільки розвиток малюка раннього віку відбувається дуже швидко в умовах сім'ї має відбуватись вирішення таких основних завдань: забезпечення розвитку організму і зміцнення здоров'я шляхом правильного харчування і гігієнічного догляду; створення необхідних умов для своєчасного нормального нервово-психічного розвитку малюка.

Ступінь розвитку особистості залежить від міри оволодіння існуючою культурою і входження людини в неї. Сім'я для малюків раннього віку виступає не тільки як інститут соціалізації особистості, але й першим культурним середовищем, якому починає здійснюватися залучення дитини раннього віку до культурного досвіду суспільства. М. Стельмахович зазначає, що найбільш розповсюдженими засобами виховання в українській сім'ї вважались виконання дітьми доручень та обов'язків, привчання до раціонального використання часу, заохочення та покарання і критично сприймалися у етнопедagogіці антипедагогічні засоби впливу на дитину, а саме: фізичне покарання та залакування дітей [9, с. 27]. Тому основними прийомами, що слід використовувати батькам повинні бути заохочення та пояснення.

Так, Г. Ляміна виокремлює такі педагогічні правила виховання дітей раннього віку: дотримання постійності виховних прийомів; єдність підходів дорослих до виховання малюка; посиленість вимог, що висувуються перед дитиною. Тому успішність їх формування залежить від постійності умов та прийомів виховання. Якщо дорослі погоджують між собою виховні дії, то дитина поступово звикає дотримуватися правил поведінки. Наявність стійкості поведінки полегшує дитині пристосування до сімейних умов, створює спокійний, урівноважений настрій. Вимога припускає її здійсненість та посиленість [1, с. 115]. Так, якщо батьки висувують перед дитиною певні вимоги, то вони повинні мати постійний характер і не змінюватись залежно від настрою дорослих або певних обставин. Важливою передумовою успішного розвитку є необхідність створення умов для того, щоб в самостійній діяльності дитина використовувала накопичені знання та вміння [1, с. 172]. За наявності зайвого піклування можуть формуватися в дитини негативізм, упертість і капризи [1, с. 130].

Дослідженню впливу дорослих на розвиток, навчання й виховання дітей раннього віку приділяли увагу З. Гуріна, М. Лісіна та ін. [2; 95]. Поява дитини в сім'ї якісно змінює звичний для батьків стиль життя. Взаємодія дитини з батьками є первинним досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється й виформовує визначені моделі поведінки з іншими людьми, що передаються з покоління в покоління. Так, З. Гуріною констатовано, що діти раннього віку здатні виявляти певну міру самостійності в конкретній ситуації відповідно до підтримки дорослого [2, с. 10]. Становлення самостійності дитини раннього віку визначається особливостями родинного і суспільного виховання, характером домінування у дорослих орієнтації на суб'єкту активність дитини тощо [2, с. 15]. Особливої уваги потребує своєчасний і правильний розвиток мовлення, тому що оволодіння малюком мовленнєвими навичками відбувається шляхом спілкування з дорослими. У спільній з дорослим предметній діяльності, на основі розуміння, виникає активне мовлення – найважливіше новоутворення раннього дитинства. Сприяння батьками виникненню позитивних емоцій у дитини (радості, любові до навколишніх дорослих і дітей тощо) забезпечує її гарне самопочуття. Засвоєння малюком елементарних форм культурної поведінки (вміння самостійно їсти, проситися в туалет, роздягатися та одягатися тощо) відбувається також за підтримки дорослих. Отже, для малюка раннього віку дорослий виступає не тільки як джерело задоволення основних потреб, але й як носій суспільного досвіду, який опановує дитина. Період раннього віку є важливим для всього подальшого фізичного, психічного, емоційного та інтелектуального розвитку дитини. Активна виховна діяльність у сім'ї кожного з батьків, їхня єдність і послідовність у вимогах до дитини сприяє гармонійному розвитку особистості малюка.

В умовах соціально-економічної нестабільності та становлення незалежної української держави сучасна сім'я зазнає певних змін у сфері внутрішньо-родинних взаємин. Тому українське суспільство потребує зміцнення виховної функції української родини, її орієнтації на життєво важливі загальнолюдські та національні цінності. Удосконалення законодавства, регулювання суспільних відносин, що пов'язані з правами, обов'язками та відповідальністю батьків за виховання та розвиток дитини, мають здійснюватися в підтримці сімей у підвищенні педагогічної культури батьків [3, с. 124]. Як результат, соціальний інститут батьківства набуває нових форм та змісту. За таких умов виникає проблема якості виконання батьками виховних функцій та обов'язків, яка має різні ступені прояву – від безвідповідального, легковажного, недбалого до усвідомленого, свідомого та відповідального ставлення. Зауважимо, що вивчення ролі сучасної родини в процесі соціалізації дітей вивчено ускладнюється соціально-економічними змінами, що відбуваються в державі останнім часом і реально позначаються на життєдіяльності сім'ї. Так, науковці (В. Довженко, В. Ткачова та інші) вважають, що процес реалізації батьками виховної функції обумовлюється низкою несприятливих об'єктивних та суб'єктивних чинників, як-от: послаблення родинних зв'язків як результат нуклеаризації, хаотичність та поверховість спілкування батьків з дітьми, зменшення кількості осіб у сім'ї, знецінення ідеалу сім'ї в суспільстві, відсутність загальних стратегій виховання дитини, недостатність підготовки молоді до материнства й батьківства [3, с. 125; 11, с. 14]. Відсутність у родинному середовищі сприятливого морально-психологічного клімату, ігнорування вікових та індивідуальних особливостей дитини, незадоволення потреби в любові й опіці можуть спричинити негативні наслідки як для дитини, так і для суспільства. М. Лісіна виокремлює чинники, що впливають на успішність виховання дитини раннього віку. До них відносяться такі: надання дитині можливості активно діяти з багатьма різноманітними предметами; постійна участь дорослого в іграх і заняттях з дитиною; організація спілкування дитини з однолітками й допомога малюку в налагодженні спілкування з ними; поєднання сімейного (емоційного) і суспільного (ділові контакти) виховання [5, с. 32]. Тривале перебування дітей в умовах комплексу несприятливих обставин життєдіяльності сім'ї, як правило викликає у їх розвитку та поведінці глибокі зміни, призводить до викривлення усвідомлення навколишньої дійсності. Отже, виховання дітей раннього віку не завжди може здійснюватися ефективно.

Сучасні батьки все більше прагнуть спілкуватися з дитиною, брати активну участь у її вихованні, приділяють увагу успіхам малюка. Проте у свідомості таких батьків ще не укорінилося думка, що для виховання дитини раннього віку потрібні спеціальні знання. Як зазначає Н. Семенова, понад 65% молодих батьків, народжуючи дітей, не мають навіть найменшого уявлення про мету, завдання, форми і методи виховання дітей у сім'ї, 20% керуються досвідом народної педагогіки і лише 15% мають належні психолого-педагогічні знання й ознайомлені з науково-педагогічною літературою і передовим досвідом сімейного виховання [8, с. 8].

На жаль, виховуючи дитину, батьки систематично припускаються типових помилок, які наслідуються від інших дорослих (родичів, знайомих тощо), а саме: заколисування дітей, обмеження їх рухової активності, порушення режиму, використання погроз, фізичних покарань тощо. Так, І. Терещенко під час анонімного опитування батьків було з'ясовано, що 60% використовують фізичні покарання, серед них: биття – 85%; 9% – стояння в кутку (іноді на колінах, на горосі, солі чи цеглинах); 5% – удари по голові й обличчю; 40% батьків переконані в можливості і навіть потребі вживання фізичного покарання власних дітей як основного методу виховання [10, с. 208]. Отже, аналіз дослідниками стану виховання дітей раннього віку свідчить, що батьки використовують методи авторитарного впливу.

Вивчення знань і практичних дій батьків стосовно догляду й розвитку дітей раннього віку, доводить про їх недостатність та поверховість. Так, Державним інститутом проблем сім'ї та молоді за сприяння Дитячого фонду ООН (Юнісеф) в Україні у 2003 р. було проведено опитування «Оцінка рівня знань, ставлення та практики батьків і фахівців стосовно догляду й розвитку дітей раннього віку», що проводилось у п'яти областях України – Львівській,

Хмельницький, Київській, Харківській та Автономній Республіці Крим. У кожній області опитано близько 150 осіб, усього опитано 756 респондентів (80% опитаних – матері, 20% – татусі). Опитували батьків дітей без вроджених вад розвитку, які мають принаймні одну дитину у віці до трьох років [7, с. 54].

За результатами дослідження 76% опитаних батьків було зазначено необхідність отримання додаткової інформації на сторінках фахових видань, з допомогою телепередач, консультацій. Дослідниками було помічено залежність рівня знань батьків від їх місця мешкання (місто, село). Так, жителі сільської місцевості удвічі більше незадоволені рівнем власних знань з питань розвитку і виховання дітей у порівнянні з жителями міст [7, с. 55]. Серед запитань, що цікавлять усіх батьків, які виховують дітей раннього віку на перший план вийшли: надання першої медичної допомоги дитині (46%), ранній інтелектуальний розвиток малюка (44%), захворювання дітей раннього віку – профілактика та лікування (41%), навчання й виховання здорової дитини (41%) тощо [7, с. 56]. Зафіксовано, що 72% опитаних батьків готувалися до народження дитини, проте розуміння респондентами такої готовності було різним. Так, лише 14% матерів і 12% батьків за даними опитування відмовлялися від алкоголю до зачаття дитини; 25% матерів припинили вживати спиртні напої під час вагітності; 16% та 18% припинили палити до й під час вагітності [7, с. 57]. Мають значення й такі результати, що 85% татусів та 70,5% матерів висловили згоду із судженням про те, що участь обох батьків є важливою у вихованні дитини, що сприяє її розвитку та підвищує активність у пізнанні довкілля [7, с. 64]. Процес виховання відбувається спонтанно, залежить від особистісних переконань батьків та їх власного досвіду. Мають вагоме значення відповіді тих батьків, які вказали що невиправдано емоційно реагують на відмову дитини виконати пред'явлену вимогу: 13% нервуються, підвищують голос, 10% – застосовують фізичне покарання; 7% – погрожують фізичним покаранням; 8% – розповідають про міфічних істот, які карають дітей [7, с. 57].

Висновки з даного дослідження. Отже, сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передавання культурних цінностей від покоління до покоління. Вона виступає осередком первинного виховання дітей раннього віку, проте стан виховання малюків у сімейних умовах є незадовільним і потребує надання кваліфікованої педагогічної допомоги батькам, які виховують малюків.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого розгляду потребує проблема підготовки вихователів ДНЗ до формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку.

Резюме. У статті схарактеризовано сім'ю як осередок первинного виховання дітей раннього віку; визначено особливості виховання дітей раннього віку в умовах сім'ї; схарактеризовано сучасний стан виховання дітей раннього віку батьками. **Ключові слова:** сім'я, діти раннього віку, виховання.

Резюме. В статті охарактеризована сім'я як середовище первинного виховання дітей раннього віку; визначено особливості виховання дітей раннього віку в умовах сім'ї; охарактеризовано сучасний стан виховання дітей раннього віку батьками. **Ключевые слова:** семья, дети раннего возраста, воспитание.

Summary. Family as environment of primary education of children of early age is described in the article; the features of education of children of early age in the conditions of family are certain; scharakteryzovano suchasnyy figure by vykhovannya дітей rann'ogo viku fathers. **Keywords:** family, children of early age, education.

Література

1. Воспитание и развитие детей раннего возраста: Пособие для воспитателя дет. сада. / В. В. Гербова, Р. Г. Казакова, И. М. Кононова и др.; Под ред. Г. М. Ляминой. – М.: Провещение, 1981. – 224 с.
2. Гуріна З. В. Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / З. В. Гуріна. – Київ, 2008. – 21 с.
3. Довженко В. І. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо сучасного становища сімей в Україні та формування державної сімейної політики Матеріали науково-практичної конференції «Тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні» / В. І. Довженко // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 124–130.
4. Енциклопедія Сучасної України: [ЕСУ] / Редкол.: І. М. Дзюба (голова) та ін.; [НАН України, наук. Т-во ім. Т.Шевченка] – К.: 2001. – Т. 2: А / [Координац. бюро Енцicl. Сучас. України НАН України] – 2003. – 872 с.
5. Лисина М. И. Воспитание детей раннего возраста в семье / М. И. Лисина – К.: О-во «Знание» УССР, 1983. – 48 с.
6. Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. В. Макаренко. – Луганськ, 2009. – 22 с.
7. Світ, сприятливий для дітей. (Підсумковий документ спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН в інтересах дітей). – К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 2003. – 71 с.
8. Семенова Н. А. Соціально-педагогічні умови виховання особистості молодшого школяра у сучасній сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Н. А. Семенова. – Луганськ, 2005. – 23 с.
9. Стельмахович М. И. Традиции и тенденции развития семейной этнопедагогике украинского народа: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / М. И. Стельмахович. – Киев, 1989. – 48 с.
10. Терещенко І. О. Родинні збори в дитячому садку / І. О. Терещенко // Дошкільне виховання, – 2007. – № 2. – С. 18–20.
11. Ткачова В. О. Стан і перспективи розвитку сім'ї в сучасному українському суспільстві (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. О. Ткачова. – Одеса, 2008. – 22 с.